

Vänsterpartiet och socialismen

Vänsterpartiet kallar sig för socialistiskt, men är samtidigt positivt till marknaden. Partiet förespråkar ett slags blandekonomi där statliga, privata och kooperativa företag "fritt" ska kunna konkurrera mot varandra. Många av dessa sk marknadssocialistiska idéer är dock inte särskilt nya. Både Karl Marx och Rosa Luxemburg fick tillfälle att polemisera mot liknande tankegångar.

Vilket samhälle eller ekonomiskt system vill vänsterpartiet ha, och hur ska man gå till väga för att uppnå detta mål? Det är en mycket komplex frågeställning, och det verkar som om olika vänsterpartier har ganska delade åsikter om detta.

I ett förslag till näringspolitiskt program föreslog partistyrelsen en viss ekonomisk politik för (v). Enligt partisekreteraren Lars Ohly ansåg många medlemmar att partistyrelsen med förslaget tappat den politiska kompassen, en del uppfattade t o m utkastet som ett SAF-dokument eller moderatprogram. Ohly svarar på denna kritik i följande ordalag:

"Utgångspunkten för programmet är att finna en modell för en ekologiskt uthållig tillväxt och en ny näringspolitik som kan bidra till att lösa Sveriges största politiska problem..."

De som hade förväntat sig ett revolutionärt program som talar om hur övergången till socialismen ska gå till blev grymt besvikna.

Programförslaget är inte revolutionärt i den meningen att det beskriver krav som skulle kunna ställas i en revolutionär situation. Men så står vi ju inte heller inför en snar övergång till socialismen.

Programmet är utformat i ett läge när det globala kapitalet står starkare än kanske någonsin tidigare. Någon internationell motmakt till de stora företagens världsherravälde är svår att upptäcka...

Det är till den verklighet vårt socialistiska parti har att förhålla sig. Det är denna utveckling som måste brytas för att socialistiska lösningar överhuvudtaget ska bli möjliga. Det är i detta perspektiv programförslaget ska ses."

Hela detta resonemang bygger med andra ord på en reformistisk strategi, att det nuvarande samhället behöver förändras för att socialismen imorgon ska bli möjlig - därför måste vänstern anpassa sig till dagens svenska kapitalistiska

förhållanden.

Men hur ser då morgondagens samhälle eller värld ut om vänsterpartiet skulle få bestämma? Vad är själva slutmålet? Och kommer inte det kortsiktiga agerandet i slutändan att också påverka vad som blir ens långsiktiga mål? Om man inte kan skissera en övergång mellan två kvalitativt annorlunda samhällen så kommer slutmålet när det kommer till kritan inte skilja sig från de grundläggande dragen i dagens kapitalistiska samhälle.

Frågan om socialismens vara eller inte vara samt frågan om hur begreppet ska definieras har långt ifrån lösts inom vänsterpartiet. Snarare tycks det som om olika slags kompromisser har tagits fram för att tillfredsställa så många viljor som möjligt. De olika partiprogrammen verkar ha tenderat till att försöka nå ett enande kring utslätade "algebraiska formler" som kan fyllas med allt möjligt innehåll.

Hur definiera socialismen?

Inom vänsterpartiet har det hållits en diskussion om vad själva begreppet socialism innebär (som egentligen avspeglar skiljelinjerna kring vilket samhälle man vill ha). Här har motsättningar främst funnits mellan dem som velat reducera socialismen till ett ideal eller en värdering och dem som velat se den som ett samhälle eller ett sätt att organisera produktionen på. Men också bland de sistnämnda finns stora skillnader.

Eva Zetteberg, idag riksdagsledamot för (v), skriver i Vänsterpress 9/92 att för henne är socialismen inte ett ekonomiskt system, utan en fråga om värderingar:

"Socialism kommer ur ordet social och dess ursprungliga mening var just att människan är social till sin natur. Socialismen handlade alltså inte från början om hur man organiserade produktionen utan om krav på social rättvisa... Kanske borde vi beskriva våra grundvärderingar som delas av långt fler än vänsterpartiets väljare istället för att använda ordet socialism. Värderingar som bygger på en humanistisk grundsyn där rättvisa, solidaritet och varje människas människovärde är grundpelare."

Vänsterpartisten Ingvar Svensson från Kalmar menar i Vänsterpress 10/92 att socialismen bör betraktas som en ägandeform. Huvudpunkten måste vara att ingen genom sitt ägande skall kunna tjäna på andras arbete. Sålunda måste ägandet av produktionsmedel upphävas. Detta hindrar inte att det finns plats för olika företagsformer - statliga, kommunala eller kooperativa. Vad gäller privata småföretag måste principen gälla, precis som för större kooperativ, att ingen uppdelning mellan ägare och anställda förekommer, utan att alla äger och

arbetar i företaget gemensamt.

En som vill gå längre än Eva Zetterberg är vänsterpartisten Hans Lind i Vänsterpress 8/95. Han menar att partiets program steg för steg har "avteoretiserats". Kopplingen till marxistisk teori har försvagats. Denna avteoretisering beror på att partiet velat bredda sig och samla fler sympatisörer, något som han också anser har varit bra. Han menar dock att det finns skäl att driva denna avteoretisering ytterligare ett steg, bl a genom att ta bort socialismen ur partiprogrammet:

"En ändring av partiprogrammet så att det inte utgår från denna teori [att historien utvecklas som en följd av samhällssystem], innebär att alla etiketter på samhället - nutida och framtida - tas bort. Programmets kärna blir ett antal värden och mål, samt en politik för att förändra samhället så att det uppfyller dessa mål. Begrepp som kapitalism och socialism tas bort ur partiprogrammet.

Sympatisörer med partiets konkreta politik, kan se världen som ett myller av unika länder. Begrepp som samhällssystem och kapitalism blir då abstrakta och meningslösa."

Mot dem som vill behålla etiketten socialism frågar han retoriskt om det inte är ett uttryck för feghet att hålla fast vid ord trots att ordens substans har tagits bort.

I ett svar till Hans Lind menar hans kontrahenter att om man tar bort alla beteckningar så bör det ju gälla även de värden och mål Lind själv pratar om. De är ju också abstrakta beteckningar, och det hela mynnar ut i ett ingenting, en dekonstruktion som fullständigt slår sönder "partiets själ". Om man tar bort alla begrepp blir man utan verktyg att förstå verkligheten. Resultatet blir rena meningslösheter som inte skiljer sig från liberalt/humanistiska partier. Linds kritiker efterlyser istället mera av teori och menar att socialismen borde vara kvar i partiprogrammet.

90-talets program

Både grundsatserna från 1990 och partiprogrammen från 1993 och 1996 tycks luta åt att definiera socialismen på ett hybridartat sätt, någonstans mellan ett samhälle/ekonomiskt system och en värdering/ideal. Att partiet vill ha ett klasslöst samhälle finns dock med i programformuleringarna.

Om relationen mellan plan och marknad menar 1996 års program att varje utvecklad ekonomin kräver en kombination av planering och marknadsmekanismer. Planering ska utgå från politiska beslut. Den ska sätta regler och ramar för marknadens aktörer. Den ska också förhindra monopol och

karteller och motverka maknadens tendens att skapa klyftor i inkomst och välstånd. De många enskilda besluten ska dock inte styras av politiker och planerare. Det behövs varumarknader med priskonkurrens och känslighet för konsumentens behov. Konkret om ägandeformerna menar programmet:

"Det behövs olika typer av företag - statliga, kommunala, kooperativa och privata. Resurser och företag som har en nyckelroll i den samlade ekonomin ska ägas av samhället och förvaltas till gemensam nytta. Det praktiska ansvaret för att driva och utveckla företag och arbetsplatser ska vila på de anställdas självförvaltning."

Om tillvägagångssätten för att förändra den ekonomiska strukturen står det:

"Kapitalets makt måste brytas. Ekonomin ska demokratiseras. Ägandets rättigheter ska begränsas. De övergripande ekonomiska besluten fattas av riksdag och regering. Kontrollen över kreditväsendet skärpas... Löntagarfonder och andra allmännyttiga fonder utvecklas i decentraliserade former."

I sin Studiehandledning till partiprogrammet skriver Vänsterpartiet i Storstockholm att programmets formuleringar kan tolkas som en klassisk "steg-för-steg"-strategi, men att det nog vore riktigare att säga att programmet lämnar frågan om övergången mellan kapitalism och socialism öppen.

Vänsterpartiets programskrivningar skiljer sig inte särskilt mycket från vad som står i socialdemokraternas partiprogram från 1993. Tankar om ett klasslöst samhället, ekonomisk demokrati, blandade ägandeformer, kooperativa företagen och samhällligt ägande av för samhället viktiga ekonomiska resurser återkommer även i SAPs program.

Linds nya aktiebolagslag

Flera inom vänsterpartiet har tagit upp idén om marknadssocialism och arbetarägda företag. En del av detta är upprepning av tidigare idéer, och en del skiljer sig inte särskilt mycket från liberala tankegångar.

I Socialistisk Debatt 2/92 skisserar Hans Lind en ny ekonomisk politik för vänsterpartiet. Han menar att man måste ta avstånd från alla tankar på revolution, i betydelsen plötsliga snabba förändringar och "kvalitativa språng". Istället behövs en reformistisk politik, med stegvisa förändringar av samhället så att missförhållandena undan för undan kan minskas. Man ska sluta prata om att skapa ett nytt samhällssystem, istället ska man arbeta för konkreta förändringar:

"Nya samhällssystem uppstår som en 'biffekt' av en serie konkreta förändringar i det regelverk som anger hur olika beslut ska fattas och vilken roll olika

institutioner speglar."

Lind tycker att man måste sluta prata om samhälleligt ägande och planering av produktionsmedlen. Men inte heller systemet med arbetarstyrda företag är särskilt förtroendeingivande med tanke på utvecklingen i Jugoslavien, där man har provat detta. Det alternativ Lind för fram påstår han inte kan beskrivas i termer av privat eller samhälleligt ägande.

Den aspekt av det privata ägandet som vänstern borde bejaka anser Lind är de sidor som medför ett ökat obereonde och ökad handlingsfrihet. Att t ex äga aktier ger ökat peronligt oberoende både gentemot myndigheter och arbetsgivare. Han tycker att det därför borde vara önskvärt att uppnå en jämn spridning av förmögenheterna. Detta skulle ske genom att en hög arvsskatt infördes, dessa pengar skulle inte gå till staten utan fördelas bland medborgarna när de uppnår myndig ålder och alltså direkt gå till att ge alla ungdomar en mer likartad start i livet. Han vill också ha en gräns för vad som är rimliga lönerelationer mellan olika yrken.

Enligt Lind bör aktiebolagslagen ändras så att en tredjedel av styrelsen (i ett större företag) tillsätts av de anställda, en tredjedel av stat/kommun och en tredjedel av aktieägarna. I mindre företag kan aktieägarna och anställda få tillsätta halva styrelsen var. Att ge hela makten åt de anställda vore fel enligt honom, eftersom dessa skulle kunna frestas att fatta beslut "grundade på särintressen", t ex att använda upp delar av företagets kapital eller tveka inför svåra men långsiktigt nödvändiga beslut.

Lind menar också att vänstern måste överge all tveksamhet kring att engagera sig och ta ansvar för dagens företag. Den rädsla som funnits för att arbetarna ska "indoktrineras" i kapitalistiska tankesätt måste överges. I boken Nationalekonomi i Marx anda utvecklar han detta lite närmare:

"Marx var fascinerad av historiska ironier, d v s av att åtgärder som vidtas för ett visst syfte får helt andra konsekvenser. Kanske kan vi idag se några sådana exempel i de kapitalistiska företagen, när de för att höja sin lönsamhet väljer att utvecklas i en riktning som på sikt kan leda fram till ett samhällssystem som drastiskt avviker från dagens. Jag tänker då på de tendenser som att bryta ner hierarkier, motverka känslan av främlingskap och maktlöshet genom t ex en ny personalpolitik och genom att göra personalen till delägare."

Lönnroths marknadssocialism

I Socialistisk Debatt 6/94 skriver Johan Lönnroth att sammankopplingen mellan socialism och planhushållning samt föreställningen om en vetenskaplig socialism har varit ett historiskt misstag framsprunget ur 1800-talets övertro på den nya

vetenskapen. Den marxistiska arbetsvärdesläran har bara koncentrerat sig på vad som händer på produktionssidan, medan distributionssidan negligerats: "Vänsterns projekt kan inte i första hand vara att tygla det som händer på marknaderna, d v s att åstadkomma en politisk styrning av alla de miljontals beslut om att köpa och sälja som tas varje dag på olika sorters marknader. Det vi vill tygla - eller snarare åstadkommas motkrafter till och på sikt avskaffa - är kapitalisternas makt över företagen och patriarkernas makt i hushållen/familjen... Socialism är med andra ord inte oförenlig med marknaden. En stark fördelningspolitik samt skatter och avgifter som minskar skillnaden mellan privat/företagsekonomiska och samhällliga för- och nackdelar gör marknaden mer effektiv och miljövänlig."

I Östeuropa var det själva idén om att man kunde samla all information och allt ytterst ansvar i en plankommission eller politbyrå felaktig, enligt Lönnroth. I Zenit nummer 111 skriver han:

"Drömmarna om att ersätta marknaden och penningssystemet med experter och centralplanerare som räknar ut människornas 'egentliga behov' var inte bara illusoriska, de var också farliga... Vänstern måste skaffa sig den smärtsamma insikten att den liberala nationalekonomin i stora drag har rätt på en viktig punkt: marknadsmekanismen... har ofta förmågan att styra varor, tjänster och arbetskraft till någorlunda effektiva användningar."

Den enda typ av marknader som Lönnroth skulle kunna tänka sig överföra mer i samhälllig regi är vissa kapitalmarknader. Aktiebörsen är inte längre någon genuin konkurrensmarknad, eftersom den styrs av ett litet fåtal finansdirektörer. Samma sak gäller penning- och valutamarknaderna. Där skulle man gott kunna "överföra styrningen till institutioner under mer direkt parlamentarisk kontroll och insyn" (vad det nu betyder konkret, kan man fråga sig).

Hänvisningar till Marx saknas inte hos Lönnroth. I Vänsterpress 11/96 skriver han och Gudrun Schyman:

"Marx var alltid noga med att skilja på produktionsförhållanden (ägandet bland annat) och cirkulationens former (plan eller marknad). För övrigt kan man slå upp registret i Marx Kapitalet och upptäcka att begreppet planekonomi över huvudtaget inte finns där... Marx skrev ju om sin socialism som 'arbetarnas fria associationer' och man kan anta att han menade någon form av kooperativt ägande."

Det som enligt Lönnroth håller bäst idag i den marxistiska traditionen är alienationskritiken främst hos den "yngre Marx".

I ett annat sammanhang hänvisar Lönnroth till en grupp "brittiska marxister",

som menar att kapitalisterna p g a den nya tekniken måste skaffa sig nya metoder att styra sina egna företag för att kunna locka till sig den bästa arbetskraften. Kritiken mot den för långt drivna arbetsdelningen - som återkommer både hos Adam Smith och Marx - håller helt enkelt på att bli en "kapitalistisk realpolitik".

Om vänstern inser att problemet inte är marknaden utan det kapitalistiska ägandet och kapitalmakten, så finns idag anledning till försiktig optimism, anser Lönnroth. Övergången till 'postfordism' som kapitalismen genomgår innebär att produktionen decentraliseras till självstyrande resultatenheter. I det moderna kapitalistiska företaget innebär den nya tekniken ett allt större beroende av anställda som kan ta ett eget ansvar. När det löpande bandet ersätts med arbetslag bryts det kapitalistiska företagens hierarki ner och gränserna mellan arbetare och tjänstemän suddas ut. Tjänstemännens traditionella lojalitet gentemot den överordnade kapitalmakten minskar således.

I boken Politisk ekonomi beskriver han denna process:

"Till och med mera produktionsinriktade kapitalister kan tänka sig att bilda allianser med sina anställda mot finansmarknadernas yppisar och klippare.

De enskilda produktionsenheternas självstyre utvecklas på sina håll till en rätt att själva teckna kontrakt med underleverantörer och återförsäljare. Den storskaliga kapitalmakten på aktiebörser och i koncernernas finansavdelningar reduceras i och med detta. Det lättflyktiga ägarkapitalet blir en 'främmande makt' - för att tala med Marx - från produktionens horisont."

I detta läge menar han att vänstern entydigt måste bejaka demokratiseringskraven inom företagen och "sluta upp med att vänta på det stora maktövertagandet". Krav bör ställas att man i avancerade verkstadsföretag ska kunna utse egna arbetsledare. I nästa steg kan de samverkande arbetslagen komma att ta över investeringar och personalpolitik och i steget därefter kan de kräva att få välja chefer ända upp till högsta koncernledningen.

Hur ska då denna "arbetarstyrda marknadssocialism" se ut i praktiken?

- ? Först menar Lönnroth att denna bör genomföras i global skala. Bankerna och företag som kräver samordning i de stora internationella systemen bör ägas av nationalstater eller samverkande nationalstater.
- ? I övrigt bör varu- och tjänsteproduktionen domineras av kooperativt ägda och arbetarstyrda företag, där de som arbetar på företaget får satsa eller arbeta ihop en insats. Kollektivet av anställda skall då ha förköpsrätt när någon vill sälja sin andel. I de självförvaltande företagen måste man acceptera att nya arbetare äger mindre andelar än gamla och man måste

låna pengar när man köper in sig. Fördelningsfrågan måste lösas genom progressiv arvs-, förmögenhets- och inkomstbeskattning och genom omfördelande bidragssystem.

- ? En fråga som Lönnroth tar upp är huruvida det självförvaltande företaget kommer att avskräcka entreprenörer och uppfinnare, som själva vill kontrollera och få inkomsterna från sina egna projekt. Han menar dock att det är självklart att även privatägda företag skall vara tillåtna.
- ? Företagen ska ganska fritt både kunna anställa och avskeda arbetare. Arbetsmarknaden och lönebildning ska fungera ungefär som i dagens Sverige.

Hur ska denna "provisoriska utopi" (som Lönnroth kallar den för) uppnås? Den enda synliga vägen som Lönnroth kan se vore löntagarfonder av Meidners typ. Han kritiserar också VPK för att ha varit alltför omedgörligt när förslaget diskuterades på 70-talet, som då argumenterade att arbetarna inte kunde sitta och äga ihop med kapitalisterna. VPK borde istället ha krävt en starkare betoning på den lokala arbetarmakten och begränsning till mycket stora företag.

Den ekonomiska politiken

Den positiva inställningen till marknaden gör att vänsterpartiets praktiska ekonomiska politik tenderar att kunna förenas med kapitalismen och innehålla många klassiskt liberala idéer och lösningar.

I partiets Näringspolitiska program vill (v) skärpa konkurrenslagstiftningen mot kartellbildningar och privata monopol, bl a med motiveringen att konkurrens behövs i näringslivet dels för att uppnå god kvalitet och låga priser, dels för att öka omvandlingstrycket på produkt- och teknikutveckling.

Var ska då de nya jobben skapas? I skriften Vänsterpartiet och arbetslösheten från 1996 kan man läsa följande:

"De flesta nya jobben kommer att finnas i den privata tjänstesektorn. Industrin kommer att vara fortsatt viktig och ha stor ekonomisk betydelse. Men den tekniska utvecklingen gör att möjligheterna för nyanställningar är begränsade. Den offentliga sektorns ekonomi gör det svårt att på kort sikt öka antalet anställda. Kvar finns då den privata tjänstesektorn."

Eftersom lönekostnaderna ofta är en större andel av produktionskostnaderna i tjänstesektorn vill vänsterpartiet "överväga riktade arbetsgivaravgiftssänkningar för såväl kommunal som privat tjänstesektor". Pigavdrag avvisas dock. Vänsterpartiet vill också stödja små företag, "där ägarna själva arbetar på jämställd fot med de anställda".

Den positiva synen på marknadsmekanismer och konkurrens återspeglas även i att ledande företrädare för partiet inte ställer sig helt negativa till att marknadsanpassa den offentliga sektorn. Flera vänsterpartister har i olika sammanhang argumenterat för skolpengssystemet eftersom det "ger ökad valfrihet". I Vänsterpress 9/92 ställer sig Gudrun Schyman positiv till kooperativa lösningar inom barn- och äldreomsorg. I Socialistisk Debatt 5-6/92 är Johan Lönnroth inte negativ till att lägga en stor del av kommunernas verksamhet på entreprenad:

"Vänstern måste också ställa sig mycket mer förstående för behovet av ägaransvar och marknadsmekanismer i kommunerna. Kommunerna måste ges samma rätt som privata företag till fri prissättning och till att konkurrera på marknaden. De måste också ha rätt att lägga ut allt som inte innebär myndighetsutövning på entreprenad... Studier av bland annat England och USA under 80-talet visar att mångfald, Kooperation och viss marknadskonkurrens i offentlig sektor kan öka effektiviteten. Privatisering - det vill säga övergång från kollektivt till kapitalistiskt ägande - och ökande inkomstskillnader leder däremot till ineffektivitet och samhällsupplösning."

I partiets Näringspolitiska program påstår man att ekonomisk effektivitet och vinstmöjligheter i företagen inte står i motsättning till miljökrav och de anställda krav på inflytande och bättre arbetsvillkor, samt att förutsättningar finns för utvidgade demokratiska anspråk i företagen. I samma anda vill man i Vänsterpartiets ekonomisk vårmotion 1996 hävda:

"Om vi ska ha utsikter att skapa ett bättre företagsklimat i Sverige måste ytterligare åtgärder vidtas. Alla näringspolitiska förslag bör då utgå från ett företagarperspektiv och inte från ett kapitalplacerarperspektiv."

Hur ett "företagarperspektiv" ska kunna jämkas ihop med ett "löntagarperspektiv" går inte motionen in på. Menar vänsterpartiets att det inte längre råder några klassmotsättningar i det privata näringslivet? Jo, det finns ett dilemma menar (v) i sin motion:

"Det finns ett reellt problem med höga nominella löneökningar. Det senaste årets relativt höga löneavtal kan skapa problem med tanke på vår höga arbetslöshet och låga aktivitetsnivå i ekonomin. Alltför höga nominella löneökningar försvårar en konjunkturell återhämtning och riskerar att snabbt slå över i inflation om arbetslösheten börjar minska på allvar. Vi delar emellertid inte regeringens uppfattning att problemet bara beror på en stelbent och ansvarslös lönepolitik från de fackliga organisationernas sida. Det finns andra orsaker."

I broschyren Den ekonomiska politiken från början av 1995 för man i liknande ordalag fram att det vore bra om avtalsrörelsen ger löneökningar "som Sveriges

konkurrenskraft tål".

Här befinner man sig långt borta från marxismen som ju sägs vara partiets teoretiska bas, och verkar istället gå på klassiska borgerliga myter. Varje land, och då gäller det löntagarna och inte kapitalisterna, ska spara och svälta sig ur krisen, medan andra länder ska öka sin konsumtion så att man kan öka exporten till dessa. Om alla tänker utifrån detta nationellt inskränkta perspektiv går det hela helt enkelt inte ihop.

Arbetarinternationalism får med andra ord ge vika för det blågula företagarperspektivet. Det nationalistiska tänkandet framkommer också i andra sammanhang om man läser bisatser och randanmärkningar noggrant. Partiet menar att licenser som försvunnit utomlands motsvarar produktion som "skulle kunna ha hamnat i Sverige". Man pratar om att ge de svenska företagen konkurrensfördelar framför företag i andra länder, etc.

En marxistisk kritik

Både Karl Marx och Rosa Luxemburg fick under sina liv tillfälle att polemisera mot idéer som skulle kunna betecknas som "marknadssocialistiska".

I flera skrifter argumenterar t ex Marx mot anarkistens Proudhons förslag om en strategi byggd på arbetarkooperativ och konkurrens. I sin stridsskrift Reform eller Revolution tar Rosa Luxemburg upp en polemik mot Bernsteins idé om en liknande strategi. Enligt Bernstein skulle inte socialismen genomföras som ett resultat av en social och politisk kris, utan som en progressiv utvidgning av den sociala kontrollen och den gradvisa appliceringen av den kooperativa principen. Men om socialismen inte nödvändiggörs av kapitalismens olösliga kriser, vad finns det då för objektiv anledning att genomföra socialismen, frågar sig Luxemburg. Kvar finns då en idealistisk legitimering av socialismen, den rent moraliska.

Apropå uppdelningen mellan produktion och distribution skriver Marx i Kritiken av Gothaprogrammet:

"De borgerliga nationalekonomerna har lärt vulgärsocialismen... att betrakta och behandla distributionen som oavhängig av produktionssättet och att därigenom framställa socialismen som något som huvudsakligen rör distributionen."

I Filosofins Elände, och i polemik mot Proudhon, menar Marx att produkternas utbytessätt i allmänhet motsvarar produktionssättet. Om man ändrar det senare, förändras också det förra. Sättet för produkternas utbyte regleras efter sättet för deras framställning. Det individuella utbyte eller, om man så vill, marknaden ger

av nödvändighet upphov till klassmotsättningar.

På samma tema redogör Luxemburg för de svårigheter ett arbetarkooperativ oundvikligen kommer att stöta på under konkurrenskapitalistiska förhållanden:

"Kooperativ - speciellt kooperativ inom produktionens fält - utgör en hybridform inom kapitalismen. Den kan beskrivas som en liten enhet socialiserad produktion inom det kapitalistiska utbytet.

Men i en kapitalistisk ekonomi dominerar utbytet produktionen. Som ett resultat av konkurrensen, kommer den fullständiga domineringen av kapitalets intressen inom produktionsprocessen - d v s den hänsynslösa exploateringen - bli en förutsättning för varje företags överlevnad...

Och, beroende på marknadens krav, kommer arbetare antingen att anställas eller att kastas ut på gatan. Med andra ord, alla metoder kommer att användas för att göra det möjligt för ett företag att stå emot konkurrensen på marknaden. Arbetare som bildar ett kooperativ inom produktionens fält hamnar därför i den märkliga situationen att de tvingas styra sig själva på det mest despotiska sättet. De tvingas att inför sig själva inta rollen som kapitalistisk entreprenör - en motsättning som förklarar det så ofta förekommande misslyckandet för produktionskooperativen, vilka antingen ombildas till rena kapitalistiska företag eller, om arbetarnas intressen fortsätter att dominera, dukar under."

Hon menar vidare att produktionskooperativen bara kan överleva inom en kapitalistisk ekonomi om de på något sätt kan undertrycka motsättningen mellan produktionens fält och utbytets fält, mellan utbud och efterfråga. Detta kan bara ske genom att på ett artificiellt sätt överskrida den fria konkurrensen. Detta kan i sin tur bara äga rum om man på förhand tillförsäkrar sig en konstant krets av konsumenter, d v s vinner en permanent marknad. Detta förklarar också varför just konsumentkooperativen kunnat nå en viss framgång, och på så sätt kunnat hålla produktionskooperativen under armarna. Problemet är att detta bara kan ske i en mindre skala. I och med kapitalismens utveckling blir arbetsdelning alltmer internationell och ställer sådana försök inför allt större problem. För att lösa denna motsättning måste man antingen bryta ner hela den ekonomiska arbetsdelning till medeltida förhållanden eller att bilda ett kooperativ i global skala som kontrollerar både produktionsmedel och marknaderna, och då har vi rört oss tillbaka till planekonomins idé.

Även en del vänsterpartister har tagit upp en marxistisk kritik av den gängse rådande synen inom partiet om kooperativt ägande. Stefan Sjöberg, ordförande för vänsterpartiet på Birka-Vasa, skriver t ex i Vänsterpress 11/96 i en polemik mot Lönnroth:

"Kooperativ ägande, så som Lönnroth själv definierar det 'det vill säga de som arbetar gemensamt också äger produktionsmedlen', är inte motsatsen till kapitalism [som Lönnroth hävdar]. Det är mer rättvisande att betrakta det som en slags gruppkapitalism, eller ska vi kanske säga småborgerlig socialism. Det privatkapitalistiska egenintresset har ersatts av ett kooperativt gruppintresse. Då de som arbetar på ett kooperativt företag tillsammans äger det, fungerar det lite förenklat så, att vinsterna huvudsakligen tillfaller och delas bland de arbetande. Detta betyder i praktiken att på företag som går bra och genererar stora vinster får ägarna/arbetarna ut höga löner och vinstandelar. På företag som går dåligt får ägarna/arbetarna dåliga löner. I klartext innebär det att ett samhälle uppbyggt av kooperativ resulterar i stora ojämlikheter."

Faktum är att arbetarkooperativ och ökat aktieäggande för arbetarna är någonting som många borgare, t ex Reagan på 80-talet, ställt sig positiva till. Dessa kan nämligen kanalisera de anställdas krav på ökat inflytande och försvar av jobben i ofarliga banor, de får konkurrera på marknadens villkor. I många kapitalistiska länder gynnas arbetarägda företag av speciella skattelättnader. I Östeuropa har man privatiserat ekonomin bl a genom gratis utdelning eller kraftigt rabatterad försäljning av aktier till anställda och/eller generellt till alla medborgare, inte av ekonomiska skäl, utan av ideologiska för att på så sätt skapa ett starkare stöd för det kapitalistiska systemet. Marknadens olika mekanismer - "den osynliga handen" - ser sedan till att dessa aktier koncentreras i fåtalets händer.

Lönnroth tar upp att den nya tekniken, postfordismen, möjliggör en övergång till ett system där arbetarna alltmer tar makten över produktionen. Ett sådant resonemang bortser fullständigt från de motsättningar som råder i en kapitalistisk ekonomi om man betraktar den i sin helhet. Det är konkurrensen på världsmarknaden som i slutändan ställer varje "demokratisk kapitalist" inför valet att antingen återinföra ett mer auktoritärt styre eller att gå under. Om de anställda får "ta del av makten" kommer det ju kraftigt försvåra för kapitalisterna att avskeda arbetare eller att sänka lönerna när marknaden så kräver.

Lönnroths perspektiv verkar med andra ord inskränka sig till det enskilda företaget. Enligt Rosa Luxemburg var detta också utgångspunkten för Bernsteins ekonomiska teori, som hon benämner som "en teoretisk generalisering från den isolerade kapitalistens synvinkel".

Under kapitalismen drivs arbetsdelningen till sin spets, något som inte har varit möjligt för tidigare ekonomiska system som till större delen byggde på självförsörjning och personliga relationer. De opersonliga relationerna, alienationen mellan olika ekonomiska enheter där ingen riktigt vet hur andre kommer att agera, är det som gör kapitalismen till ett progressivt system, som möjliggör en utvidgning av arbetsdelningen. Enligt marxismen är kapitalisten i första hand ingen individ utan en social kategori, som t ex lika gärna kan utgöras

av 1000-tals aktieägare. Som social kategori uttrycker kapitalisten den opersonliga marknadens krav - vilket förmedlas genom kapitalistens profitmentalitet, de kapitalister som inte har en sådan mentalitet konkurreras ut - gentemot sitt eget företag och sina egna anställda. Om mer vinst kan göras på annat håll är det viktigt att man av personliga eller sentimentala skäl inte tvekar inför att lägga ner företaget. "Demokratisering" av de kapitalistiska företagen kommer sålunda alltid att möta en naturlig gräns på grund av marknadens villkor.

Både Lind och Lönnroth verkar sakna ett konfliktperspektiv. Arbetare och kapitalister har idag tydligen fått gemensamma intressen av att införa företagsdemokrati. Den enda konflikt som kan uppstå är när ett privat monopol uppstår, men här skulle tydligen de lite mindre kapitalisterna och arbetarna också ha ett gemensamt intresse av att bryta upp detta monopol. Som bekant är ju även moderaterna och EU mot monopolbildning. På vilket grundläggande sätt skiljer sig egentligen Linds och Lönnroths tankegångar från de sistnämnda?

Det är sant att även många borgerliga kommentatorer har insett att den nya tekniken, datoriseringen och informationsteknologi, kräver en demokratisering av företagen. Men detta kommer att komma i motsättning till kapitalismen, eller som Marx skulle ha uttryckt det produktivkrafternas utveckling kommer i motsättning till produktionsförhållandena. Detta bekräftas också av praktiken. Den som arbetar fackligt i Sverige, Storbritannien eller Sydkorea vet att det inte är mer av inflytande för de anställda som är på tapeten. Bara att försvara dagens arbetsrätt i Sverige innebär att komma i direkt konflikt med arbetsgivarna. Hur skulle det då inte bli om man istället krävde en utvidgad arbetsrätt? En strategi byggd på att gradvis öka arbetarnas makt i företagen är enligt vår mening dömd att misslyckas.

Att man inom (v) bara verkar se löntagarfonder som den enda framkomliga vägen till en "arbetarstyrd socialism" visar hur fast man är i ett reformistiskt tänkande. Det 80-talets förlorade löntagarfondstrid borde ha visat för arbetarrörelsen är just att en gradvis beskärning av kapitalets makt inte kommer att stillatigande accepteras av borgarklassen.

Det enda återstående sättet blir då ett snabbt och smidigt övertagande av ägandet över produktionsmedlen, d v s en social revolution. Detta reser i sin tur frågan om behovet av en politisk revolution, d v s frågan om vilken klass som ska inneha kontrollen över statens repressiva organ (som vi återkommer till i nästa artikel). För att gå från det ena systemet till det andra krävs med andra ord enligt marxismen ett kvalitativt brott.

Den främsta kritiken som alla marxister har haft mot kapitalismen har varit att detta ekonomiska system ger upphov till förhållanden som verkar som en "blind naturkraft", som människan inte kan kontrollera. Arbetslöshet och depressioner

blir som verkningar av en naturkatastrof, fastän det är människor av kött och blod som genomför alla ekonomiska besluten. Socialismen skulle skapa förutsättningarna för ett samhälle där människan kan styra sig själv - något som i sin tur förutsätter att en demokratisk planerad ekonomi införs i global skala. Men ett sådant samhälle kan inte skapas om marknaden behålls eller t o m får en större roll. Den uppsplittring av samhället som skapas genom konkurrensen och marknaden är det som ger upphov till alienation och främlingskap, de sistnämnda kan inte dö bort förrän de förstnämnda har gjort det.

Hur planera en komplex ekonomi?

Den största poängen som Lönnroth gör mot marxismen är hans kritik av planekonomin, där han bl a pekar på informationsproblemet. Hur ska en central planerare veta vad som efterfrågas? Hur problematiskt skulle det inte vara att planera en ytterst komplex världsekonomi? Här har vi marxismens akilleshä! Demokrati är förstås en grundförutsättning, eftersom man då kan diskutera sig fram till olika slags lösningar, men detta är långt ifrån att vara en tillräcklig förutsättning för världskommunismen.

Ironiskt nog är det antagligen dagens utvecklingen av den nya teknologin som kan visa sig bära på ett svar. Olika övergångslösningar skulle kunna prövas i ett socialistiskt system. Datorer skulle i allt högre grad kunna simulera, och samtidigt justera, prismetanerna för att så småningom helt kunna slå ut dessa. På så sätt skulle en allt större del av ekonomin kunna ställas under samhällelig planerad kontroll.

Här finns en utmaning för marxistisk forskning. Vänstern och arbetarrörelsen skulle verkligen ha användning av marxistiska analyser av senkapitalismens utveckling. Lönnroth och Lind, som båda är docenter i nationalekonomi, skulle i sammanhanget kunna stå till tjänst med sina kunskaper. Nationalekonomer som försvarar marknaden råder det ju annars knappast någon brist på.